

Một số vấn đề trong công tác tu bổ di tích

TRẦN THÀNH*

Trong bài viết này chúng tôi tạm dừng lại ở trường hợp tu bổ di tích được dư luận xã hội quan tâm trong thời gian gần đây, đó là trường hợp tu bổ di tích thành cổ Tuyên Quang (tỉnh Tuyên Quang). Ở thế kỷ XVI, sau nhiều lần lên Tuyên Quang, quân nhà Mạc đã chọn khu vực sông chảy qua thị xã Tuyên Quang để đóng quân và xây thành Tuyên Quang (thành nhà Mạc) với chức năng phòng ngự mà chưa có chức năng hành chính. Năm Thiệu trị thứ tư (1844), thành được xây lại nhiều phần cho phù hợp với chức năng quân sự và hành chính, nhưng cơ bản vẫn trên nền móng cũ.

Theo tư liệu khảo sát của ngành Văn hóa - Thông tin tỉnh Tuyên Quang những năm 70 của thế kỷ XX, thành Tuyên Quang vẫn còn tương đối nguyên vẹn. Cho đến năm 1985, tỉnh Tuyên Quang được Nhà nước cho phép đầu tư xây dựng cầu nhằm mở rộng thị xã và phát triển kinh tế - xã hội của địa phương, nhưng đồng thời cũng mở ra những con đường mới chạy cắt qua thành Tuyên Quang, làm tách rời cổng Nam, cổng Tây và tường thành.

Sớm nhận thức được ý nghĩa lịch sử của thành Tuyên Quang, ngành Văn hóa - Thông tin Tuyên Quang đã xây dựng hồ sơ xếp hạng

di tích này trình Ủy ban nhân dân tỉnh và Bộ Văn hóa - Thông tin xếp hạng di tích quốc gia. Năm 1991, Bộ Văn hóa - Thông tin đã có quyết định xếp hạng phế tích thành Tuyên Quang là di tích quốc gia, từ đây thành Tuyên Quang với phế tích cổng Nam, cổng Tây và 117,5m tường thành được bảo hộ bởi Pháp lệnh bảo vệ và sử dụng di tích lịch sử - văn hóa. Theo hồ sơ xếp hạng di tích phế tích thành Tuyên Quang, từ phần khảo tả hiện trạng trong hồ sơ lý lịch đến ảnh chụp hiện trạng đều cho thấy thời điểm xếp hạng di tích này, kiến trúc cổng Nam còn khá nguyên vẹn, cổng Tây bị mất hoàn toàn phần đỉnh vòm, tường hai bên cổng Nam và cổng Tây chỉ còn một đoạn ngắn do đường giao thông cắt qua. Cũng tại thời điểm xếp hạng di tích trên, mái cổng Nam và cổng Tây mới chỉ có một số cây bụi nhỏ mọc thưa. Đối chiếu ảnh tư liệu và thực trạng các cổng và tường thành còn lại tại thời điểm lập dự án tu bổ, chỉnh trang di tích thành Tuyên Quang năm 2008, thì ba hạng mục của di tích này hầu như không có sự thay đổi gì lớn sau gần 20 năm được xếp hạng di tích. Đây cũng là thành quả của ngành Văn hóa - Thông tin tỉnh Tuyên Quang trong công tác bảo vệ di tích này.

Tuy nhiên, cũng như nhiều di tích khác của đất nước, sau nhiều năm tồn tại, trải qua nhiều thăng trầm của lịch sử, ảnh hưởng của thiên

* CỤC DI SẢN VĂN HÓA

hiên, chiến tranh và qua nhiều lần trùng tu, thành Tuyên Quang cũng không tránh khỏi tình trạng xuống cấp nặng nề, đòi hỏi phải được tu bổ, bảo tồn. Có lẽ nguyên nhân đầu tiên dẫn đến sự xuống cấp của di tích, đó là hoàn cảnh lịch sử xây dựng của di tích này, nhà Mạc do muốn nhanh chóng củng cố sự cai trị của mình, tạo sự ổn định của đất nước nên đã gấp rút cho xây dựng một loại thành quân sự, thành Tuyên Quang cũng nằm trong tình trạng này, qua ảnh tư liệu và hiện trạng phần còn lại của thành Tuyên Quang, có thể khẳng định thành được xây dựng khá vội vàng. Một trong những yếu tố mà chúng ta có thể dễ dàng nhận thấy được, đó là vật liệu xây dựng thành. Những viên gạch vồ xây tường có kích thước lớn được sản xuất đạt chất lượng tốt về cường độ chịu lực, nhưng hình thức và kích thước của chúng lại được sản xuất không đồng đều, bề mặt nhiều viên gạch không có độ phẳng nhất định. Tường và cổng thành được xây bằng vữa truyền thống, có thành phần chính là cát và vôi, mạch vữa xây tường đa phần rộng từ 2 đến 3cm. Do các viên gạch vồ được xây trong tường với phần ngấn của viên gạch quay ra làm mặt ngoài của cổng và tường thành, chiều dài viên gạch ăn sâu vào trong tường thành, cách xây dựng như vậy tạo cho cổng thành sự vững chãi về mặt kết cấu, nếu có sự phá hoại từ bên ngoài thì khả năng chống chọi của thành sẽ bền vững hơn. Tuy nhiên, do các viên gạch có bề mặt không phẳng, đồng thời do cách đặt chiều ngấn của viên gạch vồ ra làm mặt ngoài của tường xây khiến tường thành có hình ảnh lộn xộn giữa các viên gạch, làm giảm yếu tố thẩm mỹ của kiến trúc. Lý do của điều này nằm ở chỗ chiều ngấn của viên gạch vồ có hình dáng vuông, đồng thời bề mặt của viên gạch không phẳng do các góc của bề mặt viên gạch chỗ lồi ra, chỗ lõm vào nên khi trát mạch, vữa trát đè lên phần lõm vào của viên gạch làm cho mạch vữa chỗ to, chỗ nhỏ không đều nhau về kích thước tiết diện. Dẫn đến gây cảm giác các viên gạch nhấp nhô lên xuống không thẳng hàng theo phương vị ngang. Do đó tạo cho cả bề mặt cổng và tường thành một hình ảnh có vẻ như chắp vá.

Hiện nay chúng ta cũng chưa đủ điều kiện để phân tích được vào thời điểm xây dựng, cổng và tường thành Tuyên Quang có được trát

phủ một lớp vữa mặt ngoài hay không. Về suy luận logic kỹ thuật và vật liệu xây thành như đã phân tích ở trên, cùng với việc một số vị trí bên trong trên vòm cổng Nam hiện còn có một số khu vực có vữa trát phủ mặt ngoài, hoặc việc xây dựng hai cột trụ phía trong cổng Nam có kích thước khá nhỏ so với kích thước các viên gạch vồ xây trụ, nếu để gạch trần thì hình thức kiến trúc hai cột trụ trên sẽ rất xấu do trụ nhỏ, gạch xây lại to. Vì vậy, cũng có thể suy đoán, khi xây thành, mặt ngoài tường cổng thành và tường thành sau khi được xây dựng bằng gạch đã trát phủ một lớp vữa nhằm có tác dụng vừa để bảo vệ kết cấu bên trong tránh khỏi mưa nắng, vừa làm đẹp kiến trúc bên ngoài cho cổng và tường thành. Đây cũng vẫn chỉ là giả thiết vì một số thành được xây dựng thời Mạc như di tích thành nhà Mạc tỉnh Lạng Sơn, đoạn tường thành còn lại của di tích này được xây dựng bằng đá hộc rất đơn giản, cho thấy nó được xây dựng phục vụ công năng bảo vệ là chính mà không chú ý lắm đến hình thức kiến trúc công trình. Nếu đối chiếu với cách xây dựng thành nhà Mạc ở Lạng Sơn, có thể nghiêng nhiều về suy đoán thành Tuyên Quang có lẽ được xây thô bằng gạch vồ và không trát vữa mặt ngoài. Nếu suy đoán này là đúng thì có thể tin rằng, thành Tuyên Quang không có nhiều giá trị về mặt thẩm mỹ kiến trúc do tình hình chính trị xã hội lúc đó khá phức tạp. Cũng do đó một số người dân và một số báo chí gần đây có cảm giác cổng thành Tuyên Quang "giống cái lò gạch" phần nào là do hiện trạng của việc xây thành lúc ban đầu tạo ra.

Một vấn đề nữa mà chúng ta chưa xác định được phía trên cổng thành có vọng lâu hay không, cấu trúc tường thành như thế nào? Theo kiến trúc hiện trạng hai cổng thành, nhất là cổng thành Nam còn khá nguyên vẹn về mặt bằng và kiến trúc nhưng cho thấy không có dấu vết của thang lên trên cổng thành. Mặt khác, qua phần tường phía ngoài hai mặt bên cổng Nam, chúng ta thấy rõ tại vị trí gần sát đỉnh cổng thành có một số dấu vết của gạch xây lộ ra bên ngoài, cao hơn so với đỉnh tường thành hai bên cổng. Từ dấu vết này có thể nhận thấy, có lẽ trước đây hai bên cổng thành có tường thành cao xấp xỉ cổng thành, với cấu trúc mặt ngoài xây gạch vồ, mặt trong đắp đất.

Trước đây, ở đầu đố trên tường thành có lối lên và lối này dẫn người ta đi được vào nóc cổng thành. Đây cũng vẫn là suy đoán vì chúng ta chỉ còn lại hiện trạng tường xây gạch vồ mặt ngoài và dấu vết các viên gạch xây lối ra mặt ngoài tường nóc cổng thành. Các dấu vết còn lại tính từ phần tường xây gạch và phần gạch xây lối trở xuống không còn gì, đây có thể là phần đất đắp thành nhưng phần đất đắp ở đây cao, rộng như thế nào chúng ta cũng chưa biết.

Từ khi phế tích thành Tuyên Quang (thành nhà Mạc) được xếp hạng di tích quốc gia năm 1991 đến nay, chưa được tu bổ nên trong tình trạng xuống cấp nghiêm trọng. Cổng Tây bị mất phần đỉnh vòm, hầu hết các vị trí của cổng thành bị rễ cây ăn thủng, xâm thực, cộng với nhiều chỗ gạch và vữa xây tường lâu ngày bị mục, ải, không còn khả năng liên kết, đã làm cho tường thành bị nứt nhiều chỗ và nứt thành nhiều khối, hai tường thành hai bên cổng có nguy cơ tách khỏi cổng thành. Cổng thành lại nằm tại vị trí xung quanh là đường giao thông, chân cổng bị vùi sâu dưới 1,3m đất, nước mưa ngấm xuống không có chỗ thoát làm cho cổng thành luôn trong tình trạng bị ẩm thấp và bị rung động do các phương tiện giao thông gây ra. Cổng Nam còn tương đối nguyên vẹn về hình thức kiến trúc. Cây cối sống trên cổng đã làm cho cổng luôn trong tình trạng bị thấm dột, hai trụ cổng phía sau bị sứt vỡ có nguy cơ sụp đổ. Rễ cây ăn vào các khối xây làm cho tường thành hai bên cổng có nguy cơ tách khỏi cổng thành và một số khối xây bị nứt, mất liên kết với nhau. Lòng cổng bị người dân địa phương xâm chiếm, làm nơi bán hàng, đổ rác, để phế liệu...

Với hiện trạng xuống cấp nêu trên, Ủy ban nhân dân tỉnh Tuyên Quang đã quyết định đầu tư tu bổ, chống xuống cấp di tích thành Tuyên Quang. Tuy nhiên sau khi tu bổ, một số báo chí và người dân có ý kiến cho rằng thành Tuyên Quang đã bị làm mới, cổng thành trông như lò gạch. Về vấn đề này, các nhà khoa học về bảo tồn di tích đã đến kiểm tra và có một số ý kiến như sau:

Kết quả tu bổ di tích thành Tuyên Quang đã đạt được tiêu chí ban đầu đề ra trong dự án, đó là tu bổ, bảo tồn nguyên vẹn cổng Tây, cổng Nam và đoạn tường thành còn lại. Cổng Tây,

cổng Nam sau khi được tu bổ không còn nguy cơ sụp đổ, đảm bảo ổn định lâu dài. Các nguy cơ làm di tích xuống cấp như rễ cây xâm hại, sự thấm dột do nước mưa gây ra, sự rung động của xe cơ giới đã được triệt tiêu. Để đạt được kết quả đó, cổng Tây, cổng Nam và tường thành đã được tu bổ trên nguyên tắc bảo tồn tối đa các phần cổng thành hiện còn, tiến hành diệt cây phá hoại tường, gia cố, gia cường các khối xây cũ bị xuống cấp bằng biện pháp neo, chốt, hàn gắn các vết nứt bằng đúng chủng loại gạch và vữa truyền thống. Trát bổ sung các mạch vữa cũ bị mất hoặc bị phân rã, thoái hóa không còn khả năng kết dính theo chủng loại vữa xây cũ. Phục hồi phần đỉnh vòm cổng Tây và một đoạn tường thành đã bị mất trên cơ sở phần vòm, phần cổng thành, phần tường hiện còn và tham khảo vòm cổng Nam. Đào bỏ đất để phát lộ toàn bộ chân cổng thành Tây và xây dựng hệ thống thoát nước, ngăn chặn nguy cơ chân cổng thành bị ngấm nước và giảm tối đa rung động bất lợi do các phương tiện giao thông gây ra đến. Trong quá trình triển khai thực hiện dự án, công tác khảo sát khảo cổ cổng thành phía Tây đã được thực hiện để phát lộ nền móng cổng, phương án thi công xử lý phần mái vòm bị mất là phù hợp, các viên gạch mới đưa vào tu bổ đã đáp ứng được yêu cầu là phân biệt được giữa các viên gạch cũ của di tích và viên gạch mới bổ sung. Việc chặt bỏ cây trên cổng thành là cần thiết nhằm ngăn chặn tác nhân gây phá hoại di tích. Phương án thoát nước cho cổng Tây và xây dựng vòng xuyên giao thông xung quanh cổng này là khả thi. Tuy nhiên, việc triển khai dự án còn một số sai sót đó là tiến hành trát lại toàn bộ mạch vữa xây thành, kỹ thuật trát mạch vữa mới chưa tạo được sự tự nhiên, giống với các mạch vữa xây thành cũ, ụ đất đắp hai bên cổng thành còn quá nhỏ và cứng, các rêu mốc bám trên bề mặt thành bị cọ rửa làm sạch. Đó là những nguyên nhân gây cảm giác cổng thành bị làm mới, đồng thời công tác tuyên truyền, giới thiệu dự án chưa được chủ đầu tư triển khai nghiêm túc đã làm dư luận hiểu sai về công tác tu bổ di tích thành nhà Mạc.

Trên đây là một vài nét giới thiệu về di tích thành Tuyên Quang và những vấn đề trong công tác tu bổ di tích này./.

T.T